

**NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS IR KONTROLĖS
PROGRAMŲ IR PRIEMONIŲ VEIKSMINGUMO
VERTINIMO METODIKA**

Parengė:

prof. habil. dr. Viktoras Justickis

dr. Svetlana Gečėnienė

dr. Algimantas Čepas

2005 Vilnius

TURINYS

1. Bendrosios nuostatos.....	3
2. Veiksmingumo reikalavimai.....	5
3. Veiksmingumo vertinimas.....	17
3.1. Programos projekto įvertinimas.....	18
3.2. Įgyvendintos programos įvertinimas.....	20

NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS IR KONTROLĖS PROGRAMŲ IR PRIEMONIŲ VEIKSMINGUMO VERTINIMO METODIKA

I. BENDROSIOS NUOSTATOS

Metodikos paskirtis. Metodika skirta nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programų (toliau – programa) ir atskirų priemonių veiksmingumo įvertinimui.

Metodika gali būti taikoma šiais atvejais:

1. Įvertinant parengtą programos projektą, siekiant nustatyti, ar jame numatytos visos priemonės jo veiksmingumui užtikrinti.

Parengto projekto vertinimo būtinumas dažniausiai atsiranda sprendžiant su jo tolimesniu įgyvendinimu susietus finansinius, organizacinius ir kitus klausimus. Prieš priimant sprendimus tiek projekto organizatoriams, tiek institucijai, kuri jį finansuoja svarbu turėti garantijas, kad projektas atitinka visus veiksmingumo reikalavimus. Parengta metodika padeda:

- nustatyti, ar projekte numatytos visos prielaidos jo veiksmingumui užtikrinti;
- išaiškinti trūkumus, kurie gali sumažinti projekto veiksmingumą;
- įvertinti nustatytų trūkumų neigiamą reikšmę projekto veiksmingumui.

2. Įvertinant įgyvendintos programos rezultatus.

Įgyvendintos programos vertinimo būtinumas dažniausiai atsiranda, siekiant nustatyti:

- ar prevencijos programa padarė numatytą poveikį reiškiniui, kurio prevencijai buvo skirta;
- ar užtikrintas pateiktų rezultatų apie programos prevencinį poveikį patikimumas.

Įgyvendintos prevencijos programos įvertinimas veiksmingumo požiūriu ypač svarbus tolimesnei prevencinei veiklai, naujiems prevencijos projektams rengti, kadangi leidžia išaiškinti perspektyvias programas bei mokytis iš patirties - koreguoti padarytas klaidas.

3. Padedant prevencijos programų rengėjams parengti projektą, atitinkantį veiksmingumo reikalavimus. Bet kokios prevencinės veiklos pirmas žingsnis yra jos programos (projekto) parengimas. Šioje metodikoje yra aprašomi pagrindiniai reikalavimai, keliami kiekvienam prevenciniam projektui, siekiant užtikrinti jo veiksmingumą, bei kurių pagrindu yra atliekamas prevencijos veiksmingumo įvertinimas. Todėl prevencinių programų rengėjams metodika gali būti naudinga tikslinant veiksmingumo reikalavimus, kuriuos turėtų atitikti jų projektas.

Metodika yra rekomendacinio pobūdžio. Jos tikslas yra padėti prevencijos programų rengėjams tiksliau suvokti, kokių priemonių jie gali imtis siekdami geriau užtikrinti jų rengiamų programų veiksmingumą. Kartu siekiama padėti prevencinių programų vertintojams objektyviau įvertinti įgyvendinamus prevencinius projektus (programas ar atskiras prevencines priemones) veiksmingumo požiūriu.

Dėl įvairių priežasčių toli gražu ne visada pavyksta įgyvendinti visus žemiau išdėstytus veiksmingumo reikalavimus. Tačiau bet kokių atveju yra svarbu *žinoti* tuos reikalavimus ir gerai suvokti, koks turėtų būti tobulas prevencijos projektas. Taip pat svarbu gerai suvokti reikalavimų nevykdymo pasekmes - tą „kainą“, kurią tenka sumokėti už jų nesilaikymą. Reikėtų pabrėžti, kad kuo svarbiau užtikrinti programos didesnę prevencinį poveikį (veiksmingumą), tuo svarbesnės metodikoje apibūdintos prevencijos programos veiksmingumo užtikrinimo priemonės. Tai itin svarbu stambių (daug prevencinių priemonių, didelės finansines išlaidas apimančių), reikšmingų prevencinių projektų atžvilgiu, taip pat organizuojant ilgalaikę prevencinę veiklą.

Sudarant šią metodiką, buvo siekiama kuo labiau supaprastinti jos dėstymą, iki minimumo sumažinti atvejų, kuriuose reikėtų platesnių kriminologijos ir nusikaltimų prevencijos žinių, padaryti metodiką suprantamą kuo platesniam nusikaltimų prevencijos subjektų ratui. Tuo tikslu taip pat pateikiama daug pavyzdžių, vengiama sudėtingesnių sąvokų bei paaiškinimų. Siekiama pateikti bent trumpus net ir elementariausių kriminologijos ir nusikalstamumo prevencijos problemų paaiškinimus.

Tačiau šia metodika nekeliama uždavinio kriminologijos ir nusikaltimų prevencijos žinias padaryti nereikalingas žmonėms, kurie rengia ir įgyvendina nusikalstamumo prevencijos programas. Prevencijos mokslas, kaip ir bet koks kitas, reikalauja gilių studijų. Bent būtinausios (minimalios) šios srities žinios gali iš esmės praplėsti asmens sugebėjimą rengti ir įgyvendinti veiksmingas prevencijos programas¹.

Pradedant praktiškai taikyti net ir paprasčiausią metodiką neišvengiamai gali kilti klausimų tikslinant atskiras metodikos taikymo detales, ypač nestandartiniais atvejais. Be to, gali būti atvejų, kai metodika negali duoti vienareikšmiško nurodymo, kaip veikti vienoje ar kitoje situacijoje. Pavyzdžiui, metodika nurodo tam tikrus reikalavimus veiksmingam projektui, sakykime, kad prevencijos tikslas turi būti suformuluotas aiškiai, tačiau ji negali kiekvienu atskiru atveju nurodyti konkrečią, tikslią formuluotę. Čia neišvengiamai gali kilti abejonių ir klausimų. Tokiais atvejais būtų naudinga kriminologo-nusikaltimų prevencijos specialisto konsultacija. Metodikoje atskirai pažymima kokiais atvejais būtų ypač tikslinga pasinaudoti atitinkamo specialisto pagalba.

Metodikos struktūra. Metodika susideda iš trijų dalių. *Pirmojoje dalyje* „Bendrosios nuostatos“ aprašoma metodikos paskirtis bei pateikiamos metodikoje vartojamos pagrindinės sąvokos.

Antroje dalyje „Veiksmingumo reikalavimai“ apibūdinami pagrindiniai reikalavimai veiksmingai prevencijos programai. Tai reikalavimai, kurių vykdymas svarbus tiek rengiant programos projektą, tiek sprendžiant klausimą dėl jo finansavimo, tiek kontroliuojant jo vykdymo eigą ir rezultatus.

Trečioje dalyje „Veiksmingumo vertinimas“ aprašoma, kaip remiantis minėtais reikalavimais atliekamas prevencijos programos projekto ir įgyvendintos programos veiksmingumo įvertinimas.

Pagrindinės metodikoje vartojamos sąvokos

Nusikaltimų prevencija – poveikio nusikalstamumui priemonė, kuria siekiama užkirsti kelią nusikaltimams, nustatant ir pašalinant bendrąsias nusikaltimų priežastis bei sąlygas, taip pat individualiai veikiant asmenis, kurie linkę daryti nusikaltimus ar ateityje gali tapti nusikaltėliais arba nusikaltimų aukomis;

Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa - prevencinis veiklos planas, nustatantis jos tikslus, priemones jiems pasiekti bei šios veiklos vykdymo nuoseklumą.

Programa gali susidaryti iš vienos ar kelių (ar daugiau) *prevencijos priemonių*. Priemone vadinami veiksmai, skirti atskiram nusikaltimų prevencijos tikslui pasiekti. Pavyzdžiui, tam tikra prevencijos programa, siekianti užtikrinti gyventojų saugumą miesto gatvėse gali numatyti tokias prevencijos priemones kaip paskaitų organizavimas, sustiprintą vietų, kur dažniausiai vyksta nusikaltimai, kontrolę ir pan.

Prevencijos programos ar priemonės veiksmingumas - tai programos (priemonės) gebėjimas pasiekti kuo didesnę prevencinį poveikį kuo mažesnėmis sąnaudomis.

¹ Justickis V. „Kriminologija. Antroji dalis. Kriminologinė prognozė ir nusikaltimų prevencija“. – Vilnius: MRUNI, 2004. Kol kas lietuvių kalba tai yra prieinamiausia ir išsamiausia knyga apie nusikaltimų prevenciją. Ji skirta plačiam įvairių specialybių atstovų ratui. Joje aptariamos pagrindinės nusikaltimų prevencijos problemos ir metodai. Skaitytojui, tik pradedančiam susipažinti su nusikalstamumo prevencija, gali būti svarbu ir tai, kad šioje knygoje pateikta daug konkrečių prevencinių projektų pavyzdžių, aptariamos jų tinkamo planavimo ir įvykdymo garantijos bei svarbiausios kliūtytys.

II. VEIKSMINGUMO REIKALAVIMAI

Šioje dalyje išdėstyta veiksmingos prevencijos programos reikalavimų sistema. Šie reikalavimai apibrėžia, kaip turi būti parengta programa, kad ją įgyvendinus būtų pasiekti numatyti tikslai.

Siūloma veiksmingumo reikalavimų sistema parengta apibendrinus dabartinius užsienio ir mūsų šalyje atliktus prevencinės veiklos veiksmingumo prielaidų tyrimus. Šie tyrimai įtikinamai parodė, kad nurodomų reikalavimų nesilaikymas gali iš esmės sumažinti prevencinės veiklos veiksmingumą, sukelti situaciją, kai ši veikla neduoda reikiamo rezultato, prevencijos veiklai skirtos pastangos bei materialinės lėšos panaudojamos neefektyviai.

Programų rengėjams šiame skyriuje pateikta reikalavimų sistema parodo, kokias priemones jie turėtų numatyti programos projekte siekdami užtikrinti jo veiksmingumą.

Programų vertintojams šie reikalavimai yra rodikliai, kuriais remiantis jie vertins parengtą programą veiksmingumo požiūriu. Vertinant jau įgyvendintą programą, šie rodikliai padeda atsakyti į klausimą ar pasiekti prevencijos programos užsibrėžti tikslai.

1. TIKSLUS IR KONKRETUS PROBLEMOS SUFORMULAVIMAS IR APIBŪDINIMAS

Nusikaltimo prevencija yra nukreipta į tam tikrą *neigiamą socialinį reiškinių* ir sprendžia su juo susietą *problema*.

Šis reiškinys dažniausiai yra *tam tikri nusikaltimai*, kuriems itin svarbu padaryti prevencinį poveikį. Kartu tai gali būti ir *kiti neigiami reiškiniai, glaudžiai susiję su nusikalstamumu*. Tai, pirmiausiai, vadinamieji *kriminogeniniai reiškiniai* - nusikalstamumą skatinantys veiksniai (pvz., piktnaudžiavimas alkoholiniais gėrimais, narkomanija, nepilnamečių bėgimas iš namų ir pan.).

Problema – tai šio reiškinio savybės ar pokyčiai, kurie sukėlė prevencijos būtinybę. Nusikalstamumo augimas, jo struktūros pablogėjimas, jaunimo ankstyvesnis įsitraukimas į nusikalstamą veiklą, narkotinių medžiagų paplitimas - tai problemos, kurios verčia užsiimti prevencija.

Bendras reikalavimas problemos formulavimui yra toks – ji turi būti suformuluota tiksliai ir konkrečiai. Programoje turi būti aiškiai apibūdintas neigiamas reiškinys, kurio prevencijai skirta programa, parodoma, kaip konkrečiai jis pasireiškia ir apibrėžtos jo tikslios ribos.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

1-1. Problemos formulavimo tikslumas ir konkretumas

Problema turi būti suformuluota taip, kad ją galima būtų patikrinti.

Neįmanoma paneigti (ar patvirtinti) teiginio „Nusikalstamumas greitai auga“. Neaišku, kas yra „nusikalstamumas apskritai“, arba kas turima omeny teigiant, kad jis „auga“ (nuolat? pastaruoju metu? tik registruotas, ar latentinis - tas, apie kurį nukentėjusieji nepranešė?).

Tuo tarpu galima paneigti ar patvirtinti teiginį „Registruotų vagysčių skaičius iš butų Vilniaus rajone nuo 2000 iki 2005 metų kasmet didėja“. Vadinasi, tik pastaruoju atveju problema suformuluota tiksliai ir konkrečiai.

1-2. Problemos masto apibūdinimas.

Turi būti nurodyta, kokias gyventojų grupes, institucijas, teritorinius vienetus apima problema. Nurodomi gyventojų skaičius, patikslinamos institucijos, kurios labiausiai kenčia nuo problemos, kurios prevencijai skiriama programa.

1-3. Problemos pastovumo apibūdinimas.

Turėtų būti pateikti duomenys, parodantys, kaip ilgai trunka šis reiškinys (egzistuoja problema), kurio prevencijai skiriama programa. Pavyzdžiui, jeigu kelia susirūpinimą tam tikrų nusikaltimų aukštas lygis, programoje reiktų pateikti atitinkamus statistinius duomenis, parodančius, koks šių nusikaltimų lygis ir kiek metų jis yra toks aukštas (stebimas tik šiais metais, ar kelis pastaruosius metus), kokios yra šių nusikaltimų vystymosi tendencijos.

PAVYZDŽIAI:

NETEISINGAS PROBLEMOS SUFORMULAVIMAS	TEISINGAS PROBLEMOS SUFORMULAVIMAS
<i>Didėja vagysčių iš butų skaičius</i>	Registruotų vagysčių iš butų skaičius Vilniaus rajone yra aukštesnis už Respublikos vidurkį ir nuo 2000 iki 2005 metų kasmet didėja.
<i>Gyventojų nesaugumas viešose vietose</i>	Gyventojai nepakankamai saugiai jaučiasi vaikščiodami vakarais nuo 19 iki 24 val. senamiesčio gatvėse.
<i>Didelis nepilnamečių nusikalstamumas</i>	Aukštas (palyginti su šalies vidurkiu) ir pastovus (nuo 2000 metų jau ketverius metus) 16-18 metų nepilnamečių smurtinių nusikaltimų skaičius savo bendraamžių atžvilgiu

2. RODIKLIŲ PARINKIMAS IR APIBŪDINIMAS

Rodiklis – tai vienas ar grupė požymių, stebint kuriuos galima spręsti apie problemą ir jos pokyčius. Svarbiausi rodikliai:

1) *nusikalstamumo rodikliai* (pvz., nusikaltimų skaičius, asmenų, padariusių nusikaltimus, skaičius, nusikaltimais padaromos žalos dydis ir pan.);

2) *rodikliai, atspindintys įvairių kriminogeninių reiškinų būklę*. Tai reiškiniai, kurie padidina nusikaltimų riziką (pvz., nedirbančių bei nesimokančių nepilnamečių; asmenų, piktnaudžiaujančių alkoholiniais gėrimais ir pan. skaičiai).

Rodiklių pasirinkimas priklauso nuo reiškinio, kurio prevencijai skirta programa. Pavyzdžiui, jeigu svarbi yra vagysčių daroma žala, tai tinkamas rodiklis būtų *vagysčių skaičius ir jo pokyčiai*. Jis yra tinkamas rodiklis, kadangi yra glaudus ryšys tarp vagysčių skaičiaus ir bendros jų padaromos žalos. Jeigu projektas skirtas nepilnamečių įtraukimo į nusikalstamą veiklą prevencijai, reikia pasirinkti kitą rodiklį, būtent nepilnamečių, padariusių nusikalstamą veiklą, skaičių bei jo pokyčius.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

2-1. Rodikliai turi būti lengvai stebimi.

Neįmanoma tiesiogiai stebėti gyventojų nepasitikėjimo, nesaugumo jausmo, nusikaltimų daromos žalos. Įmanoma stebėti tik įvairias šių reiškinių apraiškas. Dėl to būtina pasirinkti rodiklius – tokias apraiškas, kurias galima stebėti. Tai gali būti nusikalstamumo statistikos duomenys (vagysčių prevencijos atveju – nusikaltimų ar asmenų, padariusių šį nusikaltimą, skaičius), sociologinės apklausos duomenys (pvz. įvertinant gyventojų saugumą ar pasitenkinimą teisėsaugos institucijos veikla) ir kt.

2-2. Glaudus rodiklio ryšys su reiškiniu, kurio prevencija planuojama.

Anksčiau pateiktame pavyzdyje, vagysčių daromos žalos rodikliu buvo pasirinktas tokių vagysčių skaičius. Tai buvo padaryta dėl to, kad tiriant problemą buvo nustatytas glaudus ryšys tarp tų vagysčių bendro skaičiaus ir jų padaromos žalos. Toks ryšys iš tikrųjų dažniausiai egzistuoja, ypač jeigu visos tos vagystės padaro maždaug vienodą žalą. Tačiau, jeigu šių nusikaltimų žalos dydis būna labai skirtingas, minėtas ryšys nėra toks glaudus ir tenka ieškoti kito rodiklio.

PAVYZDŽIAI:

PROBLEMA	GALIMAS TEISINGAS RODIKLIS
<i>Gyventojai nepakankamai saugiai jaučiasi vaikščiodami vakarais nuo 19 iki 24 val. senamiesčio gatvėse.</i>	Viktimologinės apklausos duomenys. Pavyzdžiui, atsakymas į klausimą: „Ar vakare tarp 19 ir 24 val. vaikščiodami senamiesčio gatvėmis jaučiatės saugus?“.
<i>Nepilnamečių moksleivių narkotikų vartojimas mokykloje pertraukų metu bei grįžtant iš mokyklos</i>	Anoniminės apklausos duomenys. Pavyzdžiui, atsakymai į klausimus: „Ar žinai, kas yra narkotikai?“ „Ar kada nors esi vartojęs juos?“ „Jeigu vartojai, kada maždaug tai buvo?“ „Kaip dažnai vartoji narkotikus?“ „Ar daug tavo klasės draugų vartoja narkotikus?“
<i>Aukštas (lygis % aukštesnis už šalies vidurkį) ir pastovus (išlieka jau penkerius metus) nepilnamečių pakartotinių nusikaltimų nuosavybei lygis Alytuje</i>	1. Oficialios statistikos (registruoto nusikalstamumo) duomenys. Pavyzdžiui, nepilnamečių padarytų pakartotinių nusikaltimų (vagysčių iš gyvenamųjų patalpų) skaičius. 2. Nepilnamečių apklausos duomenys. Pavyzdžiui, atsakymas į klausimą „Ar pastaruoju metu buvai paėmęs svetimą daiktą be šeiminingo žinios ir leidimo?“

3. REIŠKINIO, KURIO PREVENCIJAI SKIRIAMA PROGRAMA, NEIGIAMŲ PADARINIŲ NUSTATYMAS

Yra labai daug neigiamų reiškinių ir problemų, kuriems reiktų skirti dėmesį ir finansinių lėšų. Dėl to programa turi duoti aiškų atsakymą į klausimą, kodėl būtent jos keliami problemai turėtų būti skiriama daugiausia dėmesio, kodėl būtent šią prevencijos programą reikia įgyvendinti.

Tuo tikslu turi būti parodyta, kad ši problema yra reikšmingesnė už visas kitas. Problemos reikšmingumas yra siejamas su neigiamais padariniais. Kuo daugiau neigiamų socialinių, ekonominių, moralinių pasekmių turi tam tikras reiškinys, tuo svarbiau vykdyti jo prevenciją, tuo daugiau finansinių lėšų ir pastangų galima tam skirti, tuo didesnė gali būti prevencijos programos nauda. Programos rengėjas turi kuo plačiau atskleisti šias neigiamas pasekmes, kuo tiksliau įvertinti jų žalą.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

3-1. Visapusiškas pasekmių išaiškinimas

Remiamasi kriminologinių, sociologinių bei kitų nusikalstamumo ir su juo susietų reiškinių tyrimų rezultatais.

3-2. Šių pasekmių įvertinimas

Vertinant pasekmes įvertinama ekonominė, psichologinė ir kita žala.

Ekonominės pasekmės neretai yra akivaizdžiausios. Pavyzdžiui, vagystės iš butų padaro, pirmiausiai, materialinės žalos nusikaltimo aukoms. Ši žala fiksuojama, ją galima įvertinti finansiškai. Antra vertus, įvykus tokiam nusikaltimui atsiranda didelių išlaidų valstybei, mokesčių mokėtojui. Daug laiko, išlaidų ir pastangų užima nusikaltimo išaiškinimas, ikiteisminis ir teisminis nagrinėjimas, bausmės vykdymo užtikrinimas.

Psichologines ir moralines pasekmes sunkiau išreikšti kokybiškai. Jos apibūdinamos bei aprašomos. Pavyzdžiui, vagysčių iš buto atveju pateikiami duomenys apie nukentėjusiųjų patiriamą psichologinį šoką, mažėjantį pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis, jų sugebėjimu užtikrinti visuomeninę tvarką ir pan. Šios pasekmės nėra mažiau svarbios už materialines. Jos turi būti apibūdintos taip, kad galima būtų atsižvelgti ir į šį momentą įvertinant programos reikšmingumą.

Apibūdinant psichologines ir moralines pasekmes, galima pateikti nukentėjusiųjų pasisakymus, ekspertų (tai yra asmenų, kurie ryšium su savo profesine ar kitokia veikla gerai žino šiuos problemas aspektus) nuomonę.

Politinis pasekmių įvertinimas. Jis atliekamas įvertinant reiškinio neigiamų pasekmių bei jų prevencijos reikalingumo ryšį su bendrais mūsų visuomenės tikslais, išreikštais Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Vyriausybės programiniuose dokumentuose, prie kurių įgyvendinimo prisidės prevencijos programos realizavimas.

4. ALTERNATYVIŲ KELIŲ PROBLEMAI SPREŠTI NAGRINĖJIMAS

Kasdieniniame gyvenime vyksta daug procesų, kurie „sulaiko“ nusikalstamumą, užtikrina visuomenės saugumą. Visi jie sudaro visuomeninę nusikalstamumo kontrolės sistemą.

Specialios prevencijos priemonės reikalingos tik tais atvejais, kai įprastų, kasdieninių nusikalstamumo kontrolės priemonių nebeužtenka. Taip yra, jeigu nepaisant visų policijos pastangų miesto gatvėse nemažėja prekyba narkotinėmis medžiagomis. Kitas pavyzdys, smurtas šeimoje, kuris išlieka nepaisant to, kad imamasi visų įstatymo numatytų priemonių jam pažaboti. Abiem atvejais reikia papildomų priemonių, kurios sustiprintų visuomenėje jau egzistuojančius nuolatinis nusikaltimų prevencijos mechanizmus.

Dėl to programoje turi būti apibūdinta, kodėl nepakanka įprastų priemonių ir būtinos specialios prevencijos priemonės.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

Programoje turi būti apibūdinta:

4-1. Kas šuo metu atsakingas už problemos, kurio prevencijai skirta programa, kontrolę. Turėtų būti patektas kuo išsamesnis institucijų, asmenų, atsakingų už problemos kontrolę, sąrašas bei jų galimybių kontroliuoti problemą apibūdinimas.

4-2. Kokios yra taikomos įprastos kontrolės priemonės.

4-3. Kodėl jos yra neveiksmingos.

5. VEIKSNIŲ, SĄLYGOJANČIŲ PROBLEMĄ, KURIO PREVENCIJAI SKIRTA PROGRAMA, TYRIMAS

Po to, kai apibūdinta problema, kurios prevencijai skirta programa, jos reikšmingumas, rodikliai ir patvirtinamas jo prevencijos būtinumas, parenkamos priemonės, kurių pagalba bus padarytas prevencijos poveikis, parinkimas. Kuo geriau bus parinktos prevencijos priemonės, tuo veiksmingesnė bus programa.

Pirmas žingsnis parenkant prevencijos priemones yra veiksnų, sąlygojančių problemą, išaiškinimas. Būtent į šiuos veiksnus nukreipiamos prevencijos priemonės.

Kuo visapusiškiau bus išaiškinti nepageidaujama reiškinį sąlygojantys veiksniai, tuo platesnis prevencijos priemonių ratas gali būti panaudotas jo prevencijai. Iš kitos pusės, kuo *tiksčiau* bus nustatyti minėti veiksniai, tuo tiksliau parenkamos ir prevencijos priemonės. Veikiant juos bus vykdoma prevencija.

Veiksnų išsiaiškinimui programoje gali būti numatytas konkretus kriminologinis specialus tyrimas, atlikta ekspertų apklausa, parengta atitinkamos kriminologinės literatūros apžvalga.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

5-1. Veiksnių, sąlygojančių problemą, apžvalga turi būti išsami, atitinkanti dabartinį kriminologinių žinių lygį

Dabartinis kriminologijos mokslas išaiškino daugelį veiksnių, sąlygojančių nusikalstamumo atsiradimą. Bet kurio iš jų neįvertinimas gali padaryti prevencijos programą neveiksmingą. Todėl, vertinant programą, reikia įsitikinti, kad buvo atsižvelgta į visus dabartinio kriminologijos mokslo požiūriu svarbius veiksnius.

5-2. Visapusiškai apibūdinti įvairius problemos atsiradimo ir pasireiškimo variantus

Realiam gyvenime nusikaltimai nėra panašūs vienas į kitą. Pavyzdžiui, vagystės iš butų. Nors ir vienodai vadinamos ir vienodai apibūdinamos baudžiamajame įstatyme, jos gali būti labai skirtingos pagal padarymo būdą, motyvus, aplinkybes bei jas sukeliančius veiksnius. Pavyzdžiui, organizuotos nusikaltėlių grupės ir alkoholiu piktnaudžiaujančio, nuolatinio užsiėmimo bei gyvenamosios vietos neturinčio asmens daromos vagystės.

Todėl programoje turi būti užtikrintas problemos svarbiausių pasireiškimo variantų apibūdinimas. Tai gali būti padaryta remiantis kriminologine literatūra, ekspertų apklausomis, konkrečiais kriminologiniais tyrimais.

6. PREVENCIJOS PRIEMONIŲ BANKO SUDARYMAS.

Prevencijos priemonės pasirinkimas – labai atsakingas programos rengimo etapas.

Įvairių šalių prevencinės veiklos patirtis yra labai plati. Sukurta ir taikoma daugybė įvairių prevencijos priemonių. Tarp jų gali būti ir labai veiksmingų. Tačiau neretai tam, kad pavyktų jas rasti, reikia nuodugniai ir visapusiškai iširti užsienio šalių ir Lietuvos literatūrą, skirtą nusikaltimų prevencijai. Apmaudu, jeigu prevencijos programoje tikrai veiksmingos prevencijos priemonės nepanaudojamos vien dėl to, kad programos rengėjai apie jas nežinojo.

Siekiant to išvengti reikėtų imtis specialių veiksnių – sudaryti kuo išsamesnį galimų prevencinių priemonių sąrašą („prevencinių priemonių banką“). Tik kai įsitikinama, kad bankas tikrai išsamus, pradedama geriausių (veiksmingiausių) priemonių atranka.

Prevencijos priemonių bankui sudaryti gali būti naudojami du pagrindiniai šaltiniai:

- a) Lietuvos ir užsienio šalių patirtis prevencijos srityje;
- b) prevencijos dalyvių pasiūlymai.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

6-1. Prevencinių priemonių, taikomų panašiuose programose, išsami apžvalga.

Programoje turi būti atlikta išsami Lietuvos ir užsienio šalių patirties, vykdančios tokio pat ar artimų reiškinų prevenciją, apžvalga. Tuo pagrindu turi būti parengtas kuo išsamesnis taikytų prevencijos priemonių sąrašas ir jų apibūdinimas.

Projekto autoriai neturi užsiimti „dviračių išradinėjimu“ – saviveiklišku prevencijos priemonių, kurios taikomos analogiškose prevencijos situacijose, kūrimu.

6-2. Prevencijos veiklos dalyvių pasiūlymų surinkimas ir apibendrinimas.

Žmonės, dažniausiai susiduriantys su problema, neretai geriausiai žino visas jos plonybes, turi savo nuomonę bei pasiūlymus, kaip ją galima būtų spęsti. Todėl yra tikslinga juos apklausti.

Apklauskos pagrindą galėtų sudaryti tipinių scenarijų aprašymai, lydimi prašymų pateikti prevencinius pasiūlymus dėl kiekvieno iš jų. Dalis tų pasiūlymų gali būti perspektyvūs projekte. Taip pat turi būti surinkti ir apsvarstyti kiti (nebūtinai perspektyvūs) pasiūlymai. Jie gali paskatinti tolimesnę diskusiją, dar geresnių priemonių radimą.

Toks prevencijos dalyvių ir apskritai suinteresuotų asmenų pasiūlymų rinkimas gali turėti didelę psichologinę reikšmę. Jis skatina jų aktyvumą, suinteresuotumą, vieningą programos tikslų supratimą.

Jis svarbus įveikiant „pakartotino išradimo“ reiškinį, kai programos vykdytojai realizuodami priemones ir nepilnai suvokdami jų tikslingumą ir veikimo mechanizmą, iškreipia jų panaudojimą.

7. PREVCINIŲ PRIEMONIŲ BANKO ANALIZĖ. PREVCIJOS PRIEMONIŲ ATRANKA.

Turi būti atlikta išsami prevencinių priemonių banko analizė siekiant atrinkti perspektyviausias veiksmingumo atžvilgiu priemones, kartu įvertinant jų įgyvendinimo galimybes Lietuvoje.

Patirtis ir prevencijos programų veiksmingumo tyrimai parodo, kad tik maža dalis prevencijos priemonių būna veiksmingos. Neretai veiksmingų programų įgyvendinimas reikalauja daug pastangų ir finansinių lėšų. Todėl „banko“ priemonės nagrinėtinos tiek potencialaus veiksmingumo, tiek įgyvendinimo kaštų požiūriu. Atrenkamos priemonės, kurios užtikrina geriausią veiksmingumo ir realizacijos kaštų santykį.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

7-1. Atrinktų į programą priemonių potencialaus veiksmingumo apibūdinimas ir pagrindimas

Kiekvienos priemonės atžvilgiu nurodoma, kuo remiasi išvada apie jų potencialų veiksmingumą.

Tai gali būti jų taikymas analogiškose programose Lietuvoje ar užsienyje.

Svarus išvados dėl potencialaus veiksmingumo pagrindas gali būti *priemonės daugkartinis veiksmingas taikymas*, ypač taikant įvairiose šalyse.

Kitas svarus pagrindas – *pilotažinis (žvalgybinis) priemonės taikymas*. Šiuo atveju, prieš taikant priemonę stambioje prevencijos programoje, ji pirmiausiai išbandoma mažesniame prevencijos projekte, kuriame stebimas jos veiksmingumas, o veiksmingumo sąlygos kruopščiai kontroliuojamos.

Daug silpnesnis potencialaus veiksmingumo pagrindas yra vadinamoji „geriausia praktika“, praktikų rekomendacijos. Šiuo atveju priemonė įtraukiama į programą dėl to, kad praktikų nuomone, ji gali būti veiksminga, nes tai rodo jų profesinė patirtis. Prevencijos priemonių veiksmingumo tyrimai parodė, kad, deja, dažnai „geriausios praktikos“ pagrindo nepakanka veiksmingai priemonei atrinkti. Geriausias šių (neretai labai perspektyvių) praktikų rekomendacijų panaudojimo kelias – jų įtraukimas į pilotažinius prevencijos projektus, siekiant patvirtinti ir patikslinti jų veiksmingumą.

Tam tikrą pagrindą tikėti priemonės veiksmingumu teikia dabartiniai *statistiniai – koreliaciniai tyrimai*. Jų metu išaiškinami ryšiai tarp priemonės taikymo ir vėlesnių nusikalstamumo pokyčių, bandoma nustatyti, kokia yra tikimybė, kad tie pokyčiai įvyko būtent dėl prevencijos priemonės taikymo. Norint pasiremti tokiais tyrimais reiktų profesionalaus kriminologo konsultacijos.

8. ATRINKTŲ PREVENCIJOS PRIEMONIŲ ĮGYVENDINIMO KAŠTŲ ĮVERTINIMAS

Neretai prevencijos priemonių įgyvendinimas reikalauja nemažų pastangų ir finansinių išlaidų. Todėl programoje reikia įvertinti prevencijos priemonių įgyvendinimo finansinius kaštus ir kitas sąnaudas.

Darbo sąnaudos ir finansinės išlaidos prevencijos programos atveju iš esmės panašios, kaip ir realizuojant bet kokią kitą programą. Jų dydis priklauso nuo programos apimties, asmenų, kurie įgyvendins programą, kvalifikacijos, darbo jėgos kainos, situacijos darbo rinkoje, materialinių išlaidų, taikomos įrangos ir t.t. Visa tai turi būti finansiškai įvertinta.

Tačiau prevencijos priemonių taikymas atneša ne tik išlaidas, bet gali turėti finansinę ar kitokią *naudą*. Pavyzdžiui, sėkmingos vagysčių iš butų prevencijos dėka sutaupomas piliečių, kurie galėjo tapti tokio nusikaltimo aukomis, turtas. Jeigu dėl sėkmingos prevencijos sumažėja tokių vagysčių, atitinkamai sumažėja ir nusikaltimų išaiškinimo, ikiteisminio tyrimo institucijų ir teismų krūvis bei išlaidos, taip pat didelės bausmių vykdymo sistemos užtikrinimo, ypač laisvės atėmimo bausmės atveju, išlaidos. Visa tai sudaro valstybės „pelną“, gaunamą įgyvendinus prevencijos programą.

Remiantis numatomu prevencijos programos veiksmingumu, galima numatyti, kiek sumažės atitinkamų nusikaltimų skaičius. Toliau, atsižvelgiant į nusikaltimų padaromos žalos rodiklius, taip pat į duomenis apie vidutines baudžiamosios justicijos išlaidas, tenkančias vienam nusikaltimui išaiškinti ir nusikaltimą padariusiam asmeniui persekioti, nustatomas prevencijos programos „pelningumas“. Visa tai leidžia apibūdinti finansinę prevencijos programos įgyvendinimo pusę.

Siekiant kuo geriau išaiškinti ir įvertinti visas tokias pasekmes labai naudinga ir svarbi gali būti specialisto-finansininko pagalba. Bendradarbiavimas su juo leistų tiksliau nustatyti ekonominių pasekmių pobūdį ir apžvelgti įvairius jų vertinimo aspektus. Be to, profesionalus įvertinimas užtikrina ir jo patikimumą.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

8-1. Programos įgyvendinimo kaštų įvertinimas

Prevencijos programos įgyvendinimo išlaidų ir pelno apskaičiavimas vykdomas įprastinėmis finansų mokslo priemonėmis, atsižvelgiant į darbo ir kitas sąnaudas, atliekant įstatymo reikalaujamus apskaičiavimus, atsižvelgiant į ilgalaikius kaštų pokyčius, atitinkamų teisės aktų numatytus amortizacijos ir kitus koeficientus. Savaiame aišku, kad tai turi būti padaryta remiantis kvalifikuota finansininko pagalba.

8-2. Potencialaus veiksmingumo ir įgyvendinimo kaštų santykio įvertinimas

Programoje turi būti parodytas *santykis* tarp potencialaus priemonės veiksmingumo ir įgyvendinimo kaštų. Pavyzdžiui, į programą gali būti atrinktos priemonės, kurių potencialus veiksmingumas ir prevencinis poveikis nėra labai aukšti, tačiau dėl jų mažų įgyvendinimo kaštų vis dėlto verta jas įgyvendinti.

9. PROGRAMOS REZULTATŲ IR KAŠTŲ PLANAVIMAS. GALUTINIS PREVENCIJOS PROGRAMOS TIKSLŲ NUSTATYMAS

Atsakymas į šį klausimą apibendrina atsakymus į visus ankstesnius klausimus. Atsižvelgiant į priemonių, kurios buvo atrinktos programai, laukiamą (numatomą) veiksmingumą (7 reikalavimas) bei jų įgyvendinimo kaštus (8 reikalavimas), patikslinama, kokį poveikį bus galima padaryti reiškiniui, kurio prevencijai skirta programa.

Pavyzdžiui, vykdant vagysčių iš butų prevencijos programą, šiame etape jau numatyta, kokias prevencijos priemones taikyti, bei, panaudojus užsienio patirtį, žvalgybinio tyrimo ar kitų tyrimų duomenis, patikslintas jų tikėtinas veiksmingumas. Iš kitos pusės, jau įvertinti tikėtini priemonių įgyvendinimo kaštai.

Tai leidžia patikslinti ir kokį poveikį galima padaryti reiškiniui, kurio prevencijai skirta programa. Tuo pagrindu prieinama išvada, kokia dalimi, kiek procentų galima sumažinti egzistuojantį vagysčių iš butų skaičių.

Aišku, vargu ar galima tikėtis absoliučiai tikslaus tikėtino poveikio nustatymo. Tačiau prevencijos programos rengėjų tikslas yra 1) panaudoti visas galimybes kuo tikslesniam tikėtino programos rezultato numatymui; 2) tiksliai ir aiškiai išdėstyti duomenis ir sumetimus, kurių pagrindu buvo numatytas būtent toks laukiamas rezultatas.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

9-1. Planuojamų rezultatų nustatymas

Nurodoma, kokius pokyčius turi padaryti programos įgyvendinimas. Tie pokyčiai išreiškiami anksčiau pasirinktų rodiklių pagalba. Pavyzdžiui, buvo numatoma vykdyti vagysčių iš butų prevenciją ir padarytos žalos rodikliu pasirinktas apvogtų butų skaičius. Tokiu atveju parodoma, kiek vagysčių padaroma dabar ir koks bus jų skaičius programos įgyvendinimo dėka. Tas pokytis ir bus planuojamas rezultatas.

Neretai prevencinio poveikio rezultatas pasireiškia ne iš karto pabaigus programą. Tokiu atveju turi būti numatyta, kada turėtų pasireikšti programos įgyvendinimo prevencinis rezultatas ir kaip jis bus išaiškintas.

Pokytis gali būti išreikštas įvairias būdais: *absoliučiais skaičiais* (pvz., kiek turi sumažėti tam tikrų nusikaltimų), *procentais* (pvz., kiek sumažėjo nepilnamečių dalis tarp nusikaltimą padariusių asmenų), *vidurkių skirtumais* (pvz., vidutinė žala, kurią padarydavo tam tikri nusikaltimai anksčiau ir įgyvendinus programą) ir pan.

9-2. Planuojamų kaštų apibendrinimas

Kaštai nustatomi apibendrinant atskirų į programą įtrauktų priemonių įgyvendinimo kaštus. Neretai programa iš anksto yra orientuota į tam tikrus ribotus finansinius resursus. Tuo atveju šių resursų panaudojimo apibūdinimas siejamas su šio reikalavimo 9-1 dalimi „Planuojamų rezultatų nustatymas“, apibūdinant planuojamo rezultato priklausomybę nuo turimų finansinių galimybių.

9-3. Prevencijos programos tikslų patikslinimas ir galutinis suformulavimas

Po to, kai atrinktos prevencijos priemonės, kai žinoma, kiek jos veiksmingos ir kartu kiek išlaidų ir pastangų reikalauja jų įgyvendinimas, galima galutinai suformuoti prevencijos programos tikslus. Tik šiuo momentu galima nustatyti santykį tarp turimų finansinių ir kitų resursų ir to, kiek reikalauja prevencinė veikla. Tai, savo ruožtu, leidžia įvertinti, ką galima ir ko negalima padaryti. Turint ribotas finansines lėšas galima pasiekti tam tikrų teigiamų pokyčių viename rajone, bet ne visame mieste. Programos tikslas kaip tik ir numato tikslesnį apibrėžimą to, kas konkrečiai, kokio didžio pokyčiai bus pasiekti įgyvendinus prevencijos programą.

PAVYZDYS. Prevencijos programos „Saugus senamiestis“ planuojami kaštai rezultatams įvertinti (atliekant gyventojų apklausą).

	Vykdoma veikla	Darbo sąnaudos ir jų finansinis įvertinimas
1	Apklausos lapo (klausimyno) parengimas	Vienas žmogus - sociologas* 3 dienos* 4 val.* 40 Lt = 480 Lt
2	Atrankos parengimas	Vienas žmogus - sociologas* 1 diena* 4 val.* 40 Lt = 160 Lt
3	Apklausos lapų (klausimyno) spausdinimas	1000 egz.* 2 Lt = 2000 Lt
4	5 anketuotojų parinkimas ir apmokymas (skaičiuojant, kad vieno anketuotojo suradimui bei jo tinkamumo nustatymui (pokalbio būdu) reikia vidutiniškai 1,5 val. bei jų apmokymui (visų kartu vienu metu) reikia 1 val.	(4 anketuotojai* 1,5 val.+ 1 val.)* 40 val. = 280 Lt
5	Apklausos atlikimas (vienam žmogui apklausti 0,5 val.) – įskaičiuojant nuvykimo pas jį laiką.	1000 žm.* 0,5 val.* 40 Lt = 20 000 Lt
6	Apklausos duomenų suvedimas į kompiuterį (vieno apklausos lapo suvedimas – 0.3 val.)	1000 a.l.* 0,3* 40 Lt= 12 000 Lt
7	Rezultatų apdorojimas	8 val.* 40 Lt= 320 Lt

10. VEIKSMINGUMO KONTROLĖS PRIEMONIŲ NUSTATYMAS.

Programos svarbiausias rezultatas – tai padarytas atitinkamas prevencinis poveikis: įvyko numatyti nusikalstamumo pokyčiai, sustiprėjo gyventojų saugumo jausmas ir pan. Apie tai, kad šie pageidaujami pokyčiai įvyko, sužinoma stebint pasirinktų rodiklių pokyčius.

Įvertinant šiuos pokyčius susiduriama su keletu problemų.

Pirma, būtina nustatyti, koks yra reiškinio, kurio prevencijai skirtas projektas, pokytis.

Antra, tie pokyčiai (tiek pageidaujami, tiek ir nepageidaujami) gali įvykti dėl visai kitų, neretai atsitiktinių priežasčių. Kaip žinoma, nusikalstamumui būdingi nuolatiniai svyravimai. Dėl to nusikaltimų, kurių prevencijai skirta programa, skaičius gali sumažėti ne tik dėl to, kad buvo įgyvendinama specialiai tam skirta prevencijos programa, bet ir dėl daugelio kitų socialinių, ekonominių ar psichologinių priežasčių. Todėl programoje turi būti numatytas būdas „išgryninti“ būtent programos įgyvendinimo prevencinį poveikį, atskirti jį nuo kitų, pašalinių veiksnių įtakos.

Trečia, minėti pokyčiai gali atsirasti dėl priežasčių, susietų su pačios programos, jos įgyvendinimo sunkumų (pvz., organizacinių, finansinių ir pan.).

Visos trys problemos gali kilti įvertinant bet kokios programos įgyvendinimo rezultatus.

Nusikaltimų prevencijos teorija išvystė standartinių priemonių kompleksą visoms šioms problemoms išspęsti. Tai *kontrolinės grupės metodas*. Jo esmė tokia – pokyčiai, kurie atsirado įgyvendinus programą tam tikroje prevencijos objektų grupėje lyginami su pokyčiais, kurie tuo pačiu metu įvyko kitoje, pagal visus požymius panašioje grupėje, tačiau kurioje nebuvo taikoma prevencijos priemonė (vadinamoji, *kontrolinė grupė*).

Jeigu atlikus tokį palyginimą, paaiškėja, kad atitinkamo reiškinio pokyčiai yra daugmaž panašūs ir ten, kur programa buvo įgyvendinta ir ten, kur nebuvo, darytina išvada, kad pokyčiai atsirado ne dėl prevencijos priemonės, o dėl kažkokių kitų priežasčių.

Jeigu, iš kitos pusės, situacija pagerėjo grupėje, kur buvo įgyvendinta programa, tačiau jų neatsirado kontrolinėje grupėje, daroma išvada, kad pagerėjimas yra programos įgyvendinimo rezultatas.

Kontrolinės grupės metodas per pastaruosius dešimtmečius tapo nusikalstamumo prevencijos veiksmingumo įvertinimo pagrindu - pagrindiniu įrankiu užtikrinant prevencijos programų veiksmingumo kontrolę.

Nusikalstamumo prevencijos veiksmingumo tyrimai įtikinamai parodė, kad kontrolinių grupių metodas leidžia patikimai įvertinti prevencijos programos poveikį. Prevencinio poveikio nustatymas šio metodo pagalba dabartiniu metu yra būtina sąlyga prevencijos programai finansuoti daugelyje šalių.

Tam, kad taikant kontrolinės grupės metodą būtų gautas tikslus ir patikimas rezultatas, kontrolinei grupei keliami tam tikri reikalavimai. Tai yra kontrolinės grupės pakankamas dydis. Antra vertus, ji turi būti panaši į grupę, kurioje buvo įgyvendintas projektas. Jeigu tam tikrų požymių panašumo nepavyko užtikrinti, turi būti atlikta jų kontrolė, tai yra išaiškinta, kiek tie skirtumai tarp grupių gali iškreipti jų palyginimo rezultatus.

Turi būti užtikrinta nubyrejimo kontrolė - surinkta informacija, kiek žmonių nubyrejo kontrolinėje ir pagrindinėje grupėje, kas tai per žmonės ir kokį poveikį tas nubyrejimas gali padaryti rezultatų įvertinimui.

Pagaliau, reikia įvertinti, kiek pastovus yra gautas rezultatas. Pavyzdžiui, jeigu prevencinės paskaitos poveikis „išgaruoja“ jau kitą dieną, darytina išvada, kad poveikis nebuvo pastovus.

Pagrindiniai reikalavimo kriterijai (patikslinimas):

10-1. Kontrolinės grupės sudarymas. Skirtumo tarp rodiklių pokyčių panaudojimas veiksmingumui įvertinti

Pagrindinė grupė – tai asmenų, regionų ar kitų prevencijos objektų grupė, kurioje yra taikoma prevencijos programa.

Kontrolinė grupė - tai analogiška, iš esmės panaši į pagrindinę objektų grupę, kur prevencijos programa nėra taikoma.

Pavyzdžiui, rengiant vagysčių iš butų prevencijos programą sudaromos dvi butų grupės. Viena – pagrindinė. Joje prevencijos programa įgyvendinama. Kita butų grupė – kontrolinė. Joje prevencijos programa kol kas neįgyvendinama.

Įgyvendinus prevencijos programą pagrindinėje grupėje, lyginama, kiek sumažėjo vagysčių skaičius pagrindinėje ir kontrolinėje grupėse.

Pavyzdžiui, įgyvendinus prevencijos programą, pagrindinėje butų grupėje vagysčių skaičius sumažėjo 30 proc. Tuo tarpu, kontrolinėje vagysčių skaičius sumažėjo per tą patį laikotarpį viso labo 10 proc. Taigi pagrindinėje grupėje sumažėjimas 20% didesnis.

Galime daryti išvadą, kad iš dalies (10 procentų) tiek pagrindinėje, tiek kontrolinėje grupėje nusikaltimų skaičius sumažėjo nuo veiksmių, nepriklausančių nuo programos (pvz., dėl tam tikrų bendrų šio nusikaltimo pokyčių tendencijų, kurios palietė visus butus, taip pat ir tirtas grupes). Tuo tarpu, papildomas 20 proc. sumažėjimas, kuris stebimas tik pagrindinėje grupėje yra prevencijos programos išdava. Taip galima teigti todėl, kad šis 20 % sumažėjimas stebimas tik pagrindinėje grupėje, tai yra ten, kur buvo taikoma prevencijos programa. Reiškia, jis yra prevencijos programos taikymo rezultatas.

Taigi skirtumas tarp to paties rodiklio pokyčių pagrindinėje ir kontrolinėje grupėje ir parodo „gryną“ programos veiksmingumą.

10-2. Kontrolinės ir pagrindinės grupės statistinių dydžių užtikrinimas.

Statistikos mokslas parodo, kad, jeigu kontrolinės ir pagrindinės grupės dydžiai nepakankami, skirtumai tarp jų gali būti visiškai atsitiktiniai. Kiek objektų turi būti vienoje ir kitoje grupėje priklauso nuo to, kiek tiksli išvada reikalinga. Jeigu programos „gryną poveikį“ (skirtumą tarp kontrolinės ir pagrindinės grupės) reikia nustatyti procento tikslumu, gali prireikti labai gausių, po keletą tūkstančių objektų apimančių grupių. Jeigu pakanka mažesnio tikslumo, gali būti panaudotos daug mažesnės grupės.

Atitinkamus paskaičiavimus gali atlikti statistikas ar sociologas. Elementarių tikimybių teorijos žinių dažnai pakanka tokio paskaičiavimo metodikai įsisavinti.

10-3. Kontrolinės ir pagrindinės grupės struktūrinio panašumo užtikrinimas.

Programoje turi būti užtikrintas kontrolinės ir pagrindinės grupės *esminis panašumas*. Kontrolinės grupės nariams turi būti būdingi tie patys požymiai, kaip ir pagrindinei. Jeigu naujas prevencijos metodas išbandomas mokykloje ir jo bandymui sudaroma pagrindinė ir kontrolinė grupė, reikia pasirūpinti, kad abiejų grupių dalyvių amžius, lytis, išsilavinimas, pažangumas, drausmė ir pan. būtų maždaug vienodi. Tada galima tvirtinti, kad pokyčiai pagrindinėje grupėje atsirado būtent dėl prevencijos programos poveikio, o ne dėl kitų pagrindinės ir kontrolinės grupių skirtumų.

10-4. Svarbių veiksnių kontrolė. Programoje turi būti nustatyti ir kontroliuojami veiksniai, kurie gali iškreipti kontrolinės ir pagrindinės grupių palyginimą.

Jeigu tam tikrų esminių bruožų panašumo nepavyksta užtikrinti, turi būti numatyta jų poveikio kontrolė. Pavyzdžiui, vykdant prevencijos programą mokykloje pavyko rasti panašias pagrindinę ir kontrolinę klasę. Tačiau visgi tarp jų yra ir esminis skirtumas, kurio negalima pašalinti ir kuris gali iškreipti poveikio įvertinimą - vienoje klasėje pažangumas yra didesnis. Tuo atveju pažangumo poveikį būtina „kontroliuoti“. Būtina numatyti specialią priemonę ištirti, ar skirtingo pažangumo mokiniai skirtingai reaguoja į prevencijos priemonę. Jeigu tyrimas paneigs tą prielaidą, galima teigti, kad šis skirtumas neiškreipė prevencijos priemonės veiksmingumo rodiklių. Jeigu poveikis nustatytas, tenka ieškoti atsakymo į klausimą, kiek stipriai iškreipti veiksmingumo rodikliai ir kaip neutralizuoti šį poveikį, įvertinant „gryną“ prevencijos programos veiksmingumą.

10-5. Atsitiktinio tiriamųjų pasiskirstymo tarp kontrolinės ir pagrindinės grupės užtikrinimas

Pavyzdžiui, minėtame prevencijos programos išbandyme mokykloje dalyvauja du panašūs mokiniai. Jų amžius, pažangumas ir kiti požymiai yra panašūs. Kad kontrolinė grupė būtų savo sudėtimi panaši į pagrindinę, reikia, kad vienas iš šių mokinių būtų paskirtas į pagrindinę, kitas - į kontrolinę grupę. Tačiau tai, kuris iš jų pateks į kontrolinę grupę, o kuris į pagrindinę, turi priklausyti nuo atsitiktinumo. Tokiu pat principu paskirstomi ir kiti mokiniai. Tai labai svarbus momentas. Bandant vadovautis koku nors kitu principu, pavyzdžiui, būtų klausama mokinių, kas nori būti pagrindinėje grupėje, ir nelikti kontrolinėje grupėje, tai pagrindinėje grupėje susirinktų vien smalsūs ir aktyvūs mokiniai. Tuo atveju skirtumas tarp grupių galėtų rodyti ne prevencijos programos poveikį, o skirtumus tarp aktyvių mokinių ir ramaus gyvenimo mėgėjų. Taigi skirtumas tarp grupių gali atsirasti tiesiog dėl to, kad vieni entuziastai ir siekia naujo metodo pasisiekimo, tuo tarpu antrieji skeptikai. Norint išvengti šio efekto, reikia, kad dalyviai būtų paskirstyti į kontrolinę ir pagrindinę grupę visiškai atsitiktinai.

10-6. Nubyrėjimo kontrolės užtikrinimas.

Jeigu programa trunka ilgesnį laiką (prevencijos priemonių bandymas gali trukti mėnesius ir metus), svarbus yra *nubyrėjimo veiksnys* - kas ir dėl ko nustoja dalyvauti.

Teigiamą bandymo rezultatą gali nulemti ir tai, kad tie, kas netikėjo prevencijos rezultatais, kam nesisėkė jame dalyvauti, paprasčiausiai pasitraukė iš šios veiklos.

Taigi, rengiant programą, reikia numatyti priemones galimam nubyrėjimui išvengti. Įvertinant įgyvendintą programą, reikia turėti duomenis apie nubyrėjimo dydį, pobūdį ir galimą iškreipiantį poveikį kontrolinės ir pagrindinės grupės rodiklių skirtumui.

10-7. Prevencinio poveikio (rezultato) stabilumo patikrinimas

Pavyzdžiui, perskaičius mokiniams prevencinio pobūdžio paskaitą, nustatyta, kad jų požiūris į nusikaltimų padarymą stipriai pasikeitė. Tačiau lieka klausimas, kiek pastovus tas pasikeitimas, ar paskaitos poveikis išliks ilgesnį laiką.

Tam, kad būtų išsiaiškintas šis stabilumas, būtina net ir ilgokai po prevencijos programos užbaigimo atlikti pakartotinius kontrolinės ir pagrindinės grupės palyginimus.

III. VEIKSMINGUMO VERTINIMAS

Antrojoje dalyje buvo aptarti pagrindiniai reikalavimai veiksmingai programai. Šie reikalavimai yra vienodai taikomi tiek rengiamai, tiek įgyvendintai programai.

Šioje metodikos dalyje aptarsime, kaip šie reikalavimai panaudojami įvertinant parengtą, bet dar neįgyvendintą programą (toliau – programos projektas) ir įvertinant įgyvendintos programos rezultatus (toliau – programa).

Sprendimą dėl būtinumo atlikti programos (programos projekto) vertinimą veiksmingumo požiūriu turėtų priimti asmuo ar institucija, nuo kurių priklauso programos finansavimas ar kitų su jo įgyvendinimu susietų klausimų sprendimas.

Pats įvertinimas kiekvienu atveju gali būti organizuotas skirtingai, priklausomai nuo programos reikšmingumo ir jos realizavimo kaštų. Paprastai programos (programos projekto) veiksmingumo vertinimą gali atlikti asmuo, įsisavinęs šios metodikos reikalavimus. Sudėtingesniais ir itin atsakingais atvejais reiktų pasitelkti specialisto–kriminologo pagalbą. Profesionalių kriminologų pagalba taip pat gali būti naudinga priimant pirminį sprendimą dėl tam tikros programos vertinimo būtinumo ir ribų bei patikslinant, kokiems vertinimo aspektams reiktų pasitelkti kriminologo pagalbą.

Atliktas programos projekto ar įgyvendintos programos rezultatų veiksmingumo įvertinimas turi rekomendacinį pobūdį. Galutinį sprendimą dėl programos finansavimo, jo rezultatų pripažinimo ar nepripažinimo turėtų priimti asmenys, atsakingi už programos tvirtinimą (priėmimą). Tuo tarpu vertintojo tikslas - padėti šiems asmenims priimti teisingą ir pagrįstą sprendimą, suteikti visą reikalingą informaciją apie programą ir jos veiksmingumą.

PROGRAMOS PROJEKTO ĮVERTINIMAS

Parengtos, bet dar nepradėtos vykdyti programos vertinimo būtinumas dažniausiai kyla sprendžiant su jo įgyvendinimu susijusius finansinius, organizacinius ir kitus klausimus. Prieš tvirtinant programą ir priimant sprendimus dėl jos finansavimo galimybių svarbu:

- susidaryti aiškų vaizdą, ar programos projekte numatytos visos būtinos priemonės jos veiksmingumui užtikrinti;
- išsiaiškinti trūkumus, kurie gali sumažinti programos veiksmingumą;
- įvertinti šių trūkumų neigiamą reikšmę programos veiksmingumui;
- esant būtinumui grąžinti programos projektą patobulinimui, nurodant konkrečius papildymus ir patobulinimus, kuriuos reiktų padaryti.

Atsižvelgiant į tai, yra formuluojami pagrindiniai uždaviniai programos projekto vertintojui.

Programos projekto vertintojas turi nustatyti:

1. Ar projektas atitinka visus veiksmingumo reikalavimus;
2. Jeigu projektas neatitinka visų veiksmingumo reikalavimų, kokias pasekmes tai galėtų turėti jo rezultatų įvertinimui.

VERTINIMO ETAPAI:

Pirmas etapas: tikrinama, ar pateiktas programos projektas atitinka metodikos II dalyje išdėstytus veiksmingumo reikalavimus.

Vertinant programos projekto atitikimą veiksmingumo reikalavimams patartina tai daryti ta pačia tvarka, kaip jie yra pateikiami metodikos II dalyje. Tai yra, pirma įvertinama, kiek tiksliai suformuluota problema. Po to galima pereiti prie antro reikalavimo - teisingo rodiklių suformulavimo. Patikslinus problemą ir suformulavus tinkamus rodiklius atsiranda galimybė žengti kitą žingsnį - įvertinti problemos neigiamus padarinius bei jo prevencijos reikšmingumą ir t.t.

Nurodyto nuoseklumo laikymasis yra svarbus ir išplaukia iš paties vertinimo logikos. Pavyzdžiui, jeigu problema suformuluota netiksliai, neapibrėžtai, nėra prasmės vertinti rodiklių apibūdinimo teisingumo. Mat, patikslinus problemos formulavimą gali paaiškėti, kad reikalingi visai kiti rodikliai. Lygiai taip pat neteisingai nustačius ir apibūdinus rodiklius sunku jais pasiremti darant kitus žingsnius, pavyzdžiui, išsiaiškinant problemos, kurios prevencijai skiriamas projektas, padarinius ar įvertinant prevencijos poveikį.

Antras etapas: formuluojama vertinimo apibendrinta išvada

Išanalizavus programos projekto atitikimą kiekvienam iš veiksmingumo reikalavimų formuluojama apibendrinta išvada. Ši išvada gali būti *teigiama* - konstatuojama, kad programos projektas atitinka visus veiksmingumo reikalavimus.

Jeigu nustatomas neatitikimas vienam ar keliems reikalavimams, konstatuojama, kad programos projektas *dalinai neatitinka* veiksmingumo reikalavimų ir nurodoma, kokių konkrečių reikalavimų neatitinka.

Neatitikimas tam tikriems reikalavimams vertintinas kaip programos projekto trūkumas, galintis sumažinti jo veiksmingumą. Todėl vertintojas turėtų *papildomai įvertinti šių trūkumų neigiamą reikšmę programos projekto veiksmingumui* (pavyzdžiui, jeigu per plačiai (abstrakčiai) suformuluota problema, tai programa nebus kryptinga ir dėl to nesukels reikalingų pokyčių; neteisingai suformuluoti rodikliai gali susiaurinti galimybes objektyviai įvertinti programos rezultatus).

Nustatytų trūkumų įvertinimas:

Pavyzdžiui, jeigu dėl vienu ar kitu priežasčių programos rengėjai nenumato kontrolinės grupės formavimo ir pokyčių palyginimo pagrindinėje ir kontrolinėje grupėse, tačiau programos poveikį yra numatoma įvertinti remiantis vien pokyčiais pagrindinėje grupėje: jeigu, pavyzdžiui, nusikaltimų skaičius joje sumažės, jie darys išvadą, kad programa buvo veiksminga.

Tuo atveju vertintojas:

- 1) nurodo, kad programos projekte nenumatoma imtis šios veiksmingumo užtikrinimo priemonės;

2) nurodo, koku atveju (esant kokioms prielaidoms) toks veiksmingumo įvertinimas gali būti teisingas. Jis gali būti teisingas tik tuo atveju, jeigu tiksliai žinoma, kad jokie kiti veiksniai nedarė poveikio reiškiniui ir nusikalstamumo pokyčiai pagrindinėje grupėje išimtinai priklauso nuo numatytų prevencijos programoje priemonių. Vertintojas įsitikina, kad programos projekte aptartos šios prielaidos ar, atvirkščiai, konstatuoja, kad jų aptarimo nėra.

Vertintojas gali pateikti ir savo rekomendacijas dėl patobulinimo ir papildymų, kuriuos reiktų padaryti programos projekte. Šiuo atveju jis gali siūlyti, esant reikalui, grąžinti projektą patobulinimui.

Programos projekto vertinimas gali priklausyti nuo to, *kiek* veiksmingumo reikalavimų įgyvendinta. Kuo daugiau yra reikalavimų, kuriems įgyvendinti nesiiimta reikiamų priemonių, tuo mažiau užbaigtas yra programos projektas ir daugiau pagrindo grąžinti jį patobulinimui ar iš viso atsisakyti finansuoti.

PAVYZDYS. Programos projekto įvertinimo rezultatų apibendrinimas

Vertinimo užduotis:

Įvertinti pateiktą vagysčių iš butų prevencijos programos projektą veiksmingumo požiūriu.

Vertinimo metu nagrinėjami klausimai:

1. Ar projektas atitinka visus veiksmingumo reikalavimus;
2. Jeigu projektas neatitinka visų veiksmingumo reikalavimų, kokias pasekmes tai galėtų turėti jo rezultatų įvertinimui.

Vertinimo rezultatų apibendrinimas:

Išanalizavus pateiktą programos projektą buvo nustatyta, kad jis neatitinka dviejų iš dešimties veiksmingumo reikalavimų:

- 2 reikalavimo „Rodiklių parinkimas ir apibūdinimas“ (programoje nepatikslinti rodikliai ir nepagrįstas jų ryšys su reiškiniu, kurio prevencijai skirta programa) *ir*

- 4 reikalavimo „Alternatyvių kelių problemai spęsti nagrinėjimas“ (Programoje nenagrinėta, kas atsakingas už problemos, kurios prevencijai skirta programa, socialinę kontrolę, ar realizuojamos visos jau egzistuojančios priemonės, ar tikrai problemai spęsti reikalinga prevencijos programa).

Dėl to darytina išvada, kad pateikta programa tik *dalina* atitinka veiksmingumo reikalavimus.

Patobulinus programą minėtais aspektais (2 ir 4 reikalavimu) gali būti sprendžiamas klausimas dėl jos teigiamo įvertinimo.

Programos projekto vertinimas konkurso sąlygomis.

Konkurso sąlygomis, kai pateikiama keletas programos projektų, vertintojui reikia ne tik nustatyti, ar programos projektas atitinka veiksmingumo reikalavimus, bet ir atsakyti į klausimą, kuris iš konkursui pateiktų projektų yra labiausiai tinkamas. Tam tikslui reikalingas kiekybinis programos projekto atitikimo veiksmingumo reikalavimams įvertinimas. Labiausiai pasiteisino vadinamas rangavimo metodas. Jis vykdomas dviem etapais.

Pirmajame nustatomas kiekvieno programos projekto atitikimas visiems veiksmingumo reikalavimams. Programų projektai, neatitinkantys bent vieno pripažįstami neužbaigtais ir atmetami.

Antrajame etape visi programų projektai lyginami pagal atitikimą kiekvienam veiksmingumo reikalavimui. Programos projektas, kuris geriausiai atitinka reikalavimą įvertinamas 1 balu (1-oji vieta), kitas 2 balas (2-oji vieta) ir t.t. Tokiu būdu įvertinus atitikimą visiems reikalavimams, kiekvieno programos projekto balai pagal visus reikalavimus sumuojami. Geriausiu (labiausiai užbaigtu) pripažįstamas *mažiausią* balų sumą gavęs programos projektas.

ĮGYVENDINTOS PROGRAMOS ĮVERTINIMAS

Tai, pirmiausia, *įgyvendintos programos įvertinimas*. Šiuo atveju nagrinėjama pateikta jos įgyvendinimo ataskaita, analizuojami joje pateikti įgyvendinimo rezultatai.

Antra, tai gali būti programos įgyvendinimo *tarpinių rezultatų įvertinimas* (ypač aktualu įgyvendinant ilgalaikes prevencijos programas: susidedančios iš kelių etapų, apimančios daug prevencinių priemonių). Šiuo atveju nagrinėjami ir vertinami rezultatai, pateikti programos tarpinėse ataskaitose.

Įgyvendinus prevencijos programą svarbu žinoti:

- ar prevencijos programa padarė numatytą poveikį reiškiniui, kurio prevencijai buvo skirta;
- ar pateikti rezultatai apie padarytą prevencinį poveikį yra patikimi.

Atsižvelgiant į tai, yra formuluojami pagrindiniai uždaviniai programos vertintojui.

Programos vertintojas turi nustatyti:

1. Ar programoje buvo *numatytos* veiksmingumo užtikrinimo priemonės (t.y. ar programa buvo parengta laikantis visų veiksmingumo reikalavimų);
2. Ar programoje numatytos veiksmingumo užtikrinimo priemonės buvo *įgyvendintos*;
3. Jeigu programoje įgyvendintos ne visos veiksmingumo užtikrinimo priemonės, kokias *pasekmes* tai galėjo turėti jo rezultatų įvertinimui.

VERTINIMO ETAPAI:

Pirmas etapas: nustatoma, ar programoje buvo numatytos veiksmingumo užtikrinimo priemonės

Vertinimo pradžioje vertintojas turėtų patikslinti, ar anksčiau (t.y. prieš programos įgyvendinimą) buvo atliktas programos vertinimas veiksmingumo požiūriu.

Jei toks vertinimas buvo atliktas, vertintojas pasinaudodamas ankstesnio vertinimo medžiaga, nustato, kokios programoje buvo numatytos veiksmingumo užtikrinimo priemonės.

Jeigu anksčiau nebuvo atliktas programos įvertinimas veiksmingumo požiūriu, tai vertintojas turi tai padaryti dabar, siekdamas nustatyti, kokios programoje buvo numatytos veiksmingumo užtikrinimo priemonės (ar programa buvo parengta laikantis visų veiksmingumo reikalavimų). Tai daroma tuo pačiu būdu kaip įvertinant programos projektą, t.y. tikrinama, ar pateiktas programos projektas atitinka metodikos II dalyje išdėstytus veiksmingumo reikalavimus.

Antras etapas: tikrinama, ar visos numatytos programoje veiksmingumo užtikrinimo priemonės buvo įgyvendintos

Gali būti atveju, kai programos projekte buvo numatytos visos veiksmingumo užtikrinimo priemonės, tačiau jį realizuojant dėl įvairių organizacinių, vadybinių, finansinių priežasčių nepavyko visų jų realizuoti. Pavyzdžiui, įgyvendinant programą gali paaiškėti, kad organizuojant kontrolinę grupę nepavyko išvengti nubyrežimo, kad kontrolinė grupė mažesnė negu buvo tikėtasi, kad nepavyksta užtikrinti pagrindinės ir kontrolinės grupių panašumo ir pan.

Trečias etapas: apibūdinama, kokias pasekmes veiksmingumo reikalavimų nesilaikymas turi programos rezultatų įvertinimui

Skirtingai nuo projekto vertinimo, vertinant įgyvendintos programos rezultatus, jau negalima siūlyti tobulinti atliktą darbą. Jeigu, pavyzdžiui, vykdant programą kontrolinės grupės nebuvo, jos neįmanoma organizuoti programą baigus. Pokyčiai kontrolinėje grupėje šiuo atveju jau nieko nepasakys apie pašalinius veiksnius, kurie darė įtaką vykdant programą.

Šiuo atveju tenka spręsti kitą klausimą – kaip tam tikrų veiksmingumo reikalavimų nevykdymas galėjo paveikti: 1) pačius programos rezultatus ir 2) pateiktų ataskaitoje duomenų apie programos rezultatus patikimumą.

Įvertinant pirmąjį aspektą vertintojas nurodo, ar tam tikrų veiksmingumo reikalavimų neįgyvendinimas galėjo sumažinti programos prevencinį poveikį (rezultatus). Pavyzdžiui, programos vykdymas galėjo būti nesėkmingas vien dėl to, kad nebuvo imtasi visų veiksmingumo reikalavimų.

Įvertinant antrąjį aspektą, nagrinėjama, kiek patikimi yra programos ataskaitoje pateikti rezultatai. Pavyzdžiui, gali būti atveju, kai programos įgyvendinimas lyg ir buvo labai sėkmingas - programos vykdymo laikotarpiu nusikaltimų skaičius žymiai sumažėjo. Tačiau programos įgyvendinimo metu įvyko didelis jos dalyvių nubyrežimas ir nebuvo surinkta jokių duomenų apie tai, kas ir kodėl nubyrejo. Šiuo atveju gautas programoje rezultatas gali būti apgaulingas. Juo galima būtų tikėti tik tuo atveju, jeigu būtų tiksliai žinoma, kad minėtas nubyrežimas „nesugadino“, neiškrepė tikrų prevencijos rezultatų. Vertinant šios programos rezultatus tenka konstatuoti, kad:

- nors vykdant ją nusikaltimų skaičius žymiai sumažėjo, tačiau šis rezultatas nėra labai patikimas;
- jo patikimumas priklauso nuo nežinomo nubyrežimo poveikio;
- šiuo rezultatu galima tikėti tik tiek, kiek turima pagrindo daryti prielaidą, jog nubyrežimas negalėjo iškreipti tikrų rezultatų.

Tokio įvertinimo pavyzdį galima rasti žemiau.

PAVYZDYS. Prevencijos programos rezultatų ir jų patikimumo įvertinimas

Vertinimo užduotis:

Įvertinti vagysčių iš butų prevencijos programos ataskaitą ir joje pateiktus programos rezultatus veiksmingumo požiūriu.

Vertinimo metu nagrinėjami klausimai:

1. Ar programa padarė numatytą poveikį reiškiniui, kurio prevencijai buvo skirta?
2. Ar užtikrintas pateiktų rezultatų apie programos padarytą poveikį patikimumas?

Vertinimo rezultatų apibendrinimas

1. Ar programa padarė numatytą poveikį reiškiniui, kurio prevencijai buvo skirta?

1.1. Nustatyta, kad ataskaitoje pateikti visi duomenys, reikalingi programos įgyvendinimo rezultatams įvertinti.

1.2. Šių duomenų analizė parodo:

Remiantis šios metodikos reikalavimais programoje buvo numatyta prevencijos objektų grupė, kurioje buvo vykdomos prevencijos priemonės (pagrindinė grupė), ir analogiška objektų grupė, kurioje šiame prevencijos etape prevencijos priemonės taikytos nebuvo (kontrolinė grupė).

Programos įgyvendinimo laikotarpiu nusikaltimų skaičius visgi padidėjo pagrindinėje ir kontrolinėje grupėje. Tačiau ši didėjimo tendencija vystėsi skirtingai.

Kontrolinėje grupėje per tą patį laikotarpį nusikaltimų skaičius žymiai padidėjo. Tuo tarpu pagrindinėje jis padidėjo tik nežymiai. To išdavoje žymiai padidėjo nusikaltimų skaičiaus skirtumas tarp grupių. Šis skirtumas išaugo 20 %.

Tai, pirmiausiai, patvirtina ataskaitos išvadą, kad programos vykdymo laikotarpiu veikė bendra minėtų nusikaltimų augimo tendencija, kuri ir sukėlė tolimesnį nusikaltimų skaičiaus didėjimą tiek pagrindinėje, tiek kontrolinėje grupėje. Kartu nurodytas skirtumas tarp kontrolinės ir pagrindinės grupės patvirtino ataskaitos išvadą, kad prevencijos priemonės buvo veiksmingos ir jų taikymas padėjo iš esmės sulaikyti nepalankią nusikaltimų skaičiaus didėjimo tendenciją. Tai parodo, kad pritaikytos programoje prevencijos priemonės yra veiksmingos.

Programoje, besiremiant žvalgybinio tyrimo rezultatais, buvo numatyta, kad jos įgyvendinimas leis sumažinti nusikaltimų skaičių 10-15 %.

Įvertinant pasiektą kontrolinės ir pagrindinės grupės skirtumą, galima daryti išvadą, kad numatytas tikslas yra pasiektas ir programą galima vertinti kaip sėkmingą.

Taigi, atsakant į pirmą klausimą darytina išvada, kad *programa buvo veiksminga ir jos tikslas pasiektas.*

2. Ar užtikrintas pateiktų rezultatų apie programos padarytą poveikį patikimumas?

2.1. Atsakant į antrą klausimą nustatyta, kad ataskaitoje pateikti visi duomenys, reikalingi programos įgyvendinimo rezultatams įvertinti.

2.2. Programos projekte buvo numatytos visos veiksmingumo užtikrinimo priemonės.

2.3. Įgyvendinant programą buvo užtikrintos beveik visos numatytos veiksmingumo priemonės. Tačiau dėl priežasčių, nepriklausančių nuo programos vykdytojų, nepavyko užtikrinti 10 reikalavimo: įvyko tiek pagrindinės, tiek kontrolinės grupės nubyreėjimas. Programos vykdytojai ėmėsi būtinų priemonių šių trūkumų poveikio įvertinimui. Parodyta, kad nubyreję gyventojai iš esmės nesiskiria pagal savo socialinius ir kitus bruožus nuo likusių. Dėl to jų nubyreėjimas negalėjo padaryti neigiamo poveikio veiksmingumo įvertinimui.

Taigi atsakant į antrą klausimą darytina išvada, kad ataskaitoje pateikti rezultatai apie prevencijos programos padarytą prevencinį poveikį *yra patikimi*.

Bendra išvada.

Programoje numatytas tikslas yra pasiektas ir duomenys, kurių pagrindu padaryta ši išvada yra patikimi.

Atskirais atvejais, siekiant tikslesnio programos rezultatų įvertinimo, galima atlikti įgyvendintos programos veiksmingumo kiekybinį įvertinimą. Šiuo atveju vertintojui užduodamas klausimas, kaip stipriai programos rezultatų vertinimas priklauso nuo to, kiek kruopščiau įgyvendinti veiksmingumo reikalavimai.

Buvo pasiūlytos specialios tokio vertinimo skalės. Labiausiai žinoma L.W Shermano skalė.² Ji leidžia nustatyti, kiek stipriai pažeistas kiekvienas veiksmingumo užtikrinimo reikalavimas. Tai, savo ruožtu, leidžia formuluoti bendrą programos veiksmingumo ir patikimumo įvertinimą. Šios metodikos modifikuotas ir patikslintas variantas yra pateiktas metodikos pabaigoje (žr. 1 lentelę). Ji gali būti pritaikyta siekiant itin subtilaus įvertinimo.

² Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising A. 1998, Report To The United States Congress Prepared for the National Institute of Justice by Sherman L.W., Gottfredson D., Mackenzie D., Eck J, Reuter P, and Bushway S. In collaboration with members of the Graduate Program Department of Criminology and Criminal Justice University of Maryland <http://cjcentral.com/sherman/sherman.htm>

1 lentelė. Veiksmingumo kontrolės priemonių metodinio lygio įvertinimas

Vertinimo rodikliai	Vertinimo balai
1. Ar buvo sudaryta kontrolinė grupė?	
Nebuvo.	1
Buvo, bet ji turėjo esminių trūkumų: buvo maža, jos nariai nebuvo atrinkti atsitiktiniu būdu, nėra informacijos apie grupės sudarymą ir sudėtį.	2
Kontrolinė grupė buvo, jos dalyviai nebuvo atrinkti atsitiktiniu būdu, tačiau yra pateikta visapusiška informacija apie kontrolinės grupės sudėtį, nurodyta, kuo ši grupė skiriasi nuo eksperimentinės.	3
Kontrolinė grupė yra, ji nebuvo atrinkta atsitiktiniu būdu, tačiau pateikta gausi informacija apie eksperimentinės ir kontrolinės grupių sudėtį. Iš tos informacijos matoma, kad kontrolinės ir eksperimentinės grupių skirtumai yra neesminiai.	4
Yra kontrolinė grupė, jos nariai atrinkti atsitiktiniu būdu, grupių skirtumai yra statistiškai neesminiai.	5
2. Ar buvo parinkti kontroliniai kintamieji ir atsižvelgta į juos? (Tai yra ar buvo nustatyti veiksniai, kurie (kaip žinoma iš kriminologinių tyrimų) paprastai daro priemonei įtaką, modifikuoja jos rezultatus ir kurių poveikį reikia kontroliuoti norint nustatyti tikrą efektą (pvz., iš tyrimų gali būti žinoma, kad priemonė yra veiksminga vyrų atžvilgiu ir nelabai veikia moteris. Vertinant tyrimą, reikia nustatyti, ar buvo numatytas atskiras moterų ir vyrų tyrimas).	
Nebuvo.	1
Vienas parametras buvo kontroliuojamas, tačiau į daugelį kitų, kurių reikšmė yra žinoma, nebuvo atsižvelgta.	3
Į svarbiausius veiksnius, kurie galėjo modifikuoti prevencijos priemonės poveikį, buvo atsižvelgta.	5
3. Poveikio rezultato įvertinimas	
Poveikio objektas nebuvo apibūdintas (pvz., tyrimo rezultatas aprašytas taip: „Moksleivių elgesys gerokai pagerėjo" arba „Sumažėjo buvusių nusikaltėlių antisuvomeninės orientacijos". Tokiu atveju galima suprasti, kad, tyrimo autorių nuomone, jie pasiekė norimą teigiamą rezultatą, tačiau neaišku, koks tai rezultatas.	1
Kintamasis, bruožas, reiškinys, kuriam buvo siekiama padaryti poveikį, aprašytas gana tiksliai (pvz., ne aptakiai „antisuvomeninės orientacijos", o konkrečiai „požiūris į vagystę iš parduotuvės tokiomis ir tokiomis aplinkybėmis"). Tačiau neapibūdinta, kaip tas reiškinys ar bruožas susidarė.	2
Buvo imtasi priemonių patikimam poveikio rezultato rodikliui parengti, tačiau nebuvo nustatyta, kiek pastovus yra matavimas naudojant šį rodiklį.	3
Poveikiui įvertinti buvo panaudotas ankstesnių tyrimų rodiklis arba parengtas savas rodiklis, nustatytos jo svarbiausios psichometrinės savybės. Tačiau paaiškėjo, kad pagal kai kurias savybes naudojamas rodiklis nėra labai patikimas.	4
Rodiklis sukonstruotas ir jo psichometrinės savybės apibūdintos pagal psichodiagnostikos metodinius reikalavimus. Pateikti duomenys rodo, kad rodiklis yra visais esminiais atžvilgiais patikimas.	5
4. Ar buvo atlikta nubybrėjimo poveikio kontrolė?	
Nepateikta jokių duomenų apie nubybrėjimą arba nubybrėjimas buvo didesnis negu 50 proc. ir nebuvo imtasi jokių priemonių jo poveikiui tyrimo rezultatams įvertinti.	1
Nubybrėjimas buvo mažesnis negu 50 proc., tačiau jo poveikis tyrimo rezultatams nebuvo aprašytas ir aptartas.	2
Eksperimentinės ir kontrolinės grupių skirtumai eksperimentinio tyrimo pradžioje ir jo pabaigoje buvo aprašyti.	3
Galimas nubybrėjimo poveikis tyrimo rezultatams buvo aptartas.	4
Nubybrėjimas buvo minimalus arba buvo atlikta kruopšti nubybrėjimo statistinė kontrolė.	5
5. Ar buvo kontroliuojamas poveikio stabilumas?	
Nebuvo ir tas klausimas net neaptariamas.	1
Nebuvo, tačiau tas klausimas aptariamas. Pateikiamas paaiškinimas, kodėl manoma, kad poveikis yra gana stabilus.	2
Buvo atliktas pakartotinis poveikio vertinimas ir nustatyta, kad poveikis išliko, nors jau praėjo pusė metų (arba mažiau).	3
Buvo atliktas pakartotinis poveikio vertinimas ir nustatyta, kad poveikis išliko, nors ir praėjo nuo pusės metų iki metų.	4
Buvo atliktas pakartotinis poveikio vertinimas ir nustatyta, kad poveikis išliko, nors praėjo daugiau kaip metai.	5
6. Ar buvo atlikta rezultatų statistinė kontrolė?	
Jokios statistinės duomenų kontrolės nėra. Pavyzdžiui, nenustatomas	1

procentinių arba vidurkių skirtumų statistinis reikšmingumas. Be to, yra pagrindo manyti, kad statistikos išvados nėra patikimos. Atranka maža, procentiniai ir vidurkių skirtumai nedideli.

Jokios statistinės duomenų kontrolės. Pavyzdžiui, nenustatomas procentinių arba vidurkių skirtumų statistinis reikšmingumas. tačiau yra pagrindo manyti, kad išvados vis dėlto gali būti statistiškai patikimos. Atranka didelė, procentiniai ir kitokie skirtumai yra gana ryškūs. 2

Kontrolė atliekama, tačiau tai daroma paviršutiniškai ir neprofesionaliai. Pavyzdžiui, naudojami skirtumų kriterijai, kurie paremti normaliu pasiskirstymu, tačiau nenustatyta, ar pasiskirstymas tikrai yra toks. 3

Atlikta statistinė kontrolė, statistikos išvados padarytos kvalifikuotai. Tačiau jų analizė rodo, kad išvados nėra labai patikimos. Realus duomenų pasiskirstymas gerokai skiriasi nuo numanomo teorinio (pvz., nėra normalus), nulinė hipotezė atmetama dėl menko patikimumo. 4

Statistikos išvados padarytos nepriekaištingai. 5

Lentelės rezultatų apibendrinimas

Kiekvienas parametras apibūdinamas pagal 5 balų skalę. 5 balais įvertinama, jeigu atitinkamas reikalavimas įvykdytas visiškai ir nepriekaištingai. Pavyzdžiui, pirmas reikalavimas yra kontrolinės grupės organizavimas. Pirmas metodikos klausimas ir yra „Ar buvo organizuota kontrolinė grupė?“. Jeigu šis reikalavimas įvykdytas pilnai, tai yra užtikrintas jos panašumas į eksperimentinę bei atsitiktinį tiriamųjų pasiskirstymą, šis parametras įvertinamas 5 balais. Jeigu reikalavimas yra neįvykdytas (iš viso nebuvo jokios kontrolinės grupės), įvertinamas - 1 balu. Dalinis reikalavimo įvykdymas įvertinamas tarpiniais balais 2, 3 ir 4.

Rezultatų apibendrinimas remiasi prielaida, kad veiksmingumo kontrolės požymiai vienas kitą papildo ir kompensuoja. Pavyzdžiui, tam tikram projekte buvo didelis nubyreėjimas, bet užtat buvo labai gerai organizuota kontrolinė grupė. Tokia prielaida leidžia visų šių vertinimų pagrindu parengti apibendrintą skalę. Tariant, kad visi veiksmingumo kontrolės požymiai yra vienodai svarbūs, tokia skalė gaunama tiesiog sumuojant balus, gautus atsakant į minėtus klausimus. Gautas rezultatas bus *veiksmingumo kontrolės bendras įvertinimas*.

Aukščiausią įvertinimą gali gauti veiksmingumo tyrimas, kurio visi veiksmingumo kontrolės požymiai yra įvertinti maksimaliais balais – 5 balai. Kadangi vertinami 6 požymiai, tai sudėjus juos gaunama 30 balų. Tai ideali veiksmingumo kontrolė.

Žemiausias įvertinimas – 6 balai, kai visi požymiai įvertinti žemiausiu balu - 1. Taigi įvertinimas svyruoja nuo 6 iki 30 balų.